मन्थन

पुस्तक समीक्षा

वर्ष ४
अङ्क ३
पुस-चैत २०६७
(January-April 2011)

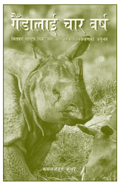
समीक्षकः चण्डिका धिताल
१ तस्करीको राज

समीक्षकः नारायणश्री अधिकारी
२ कर्णालीको सेरोफेरोः *कर्णाली ब्लुज*

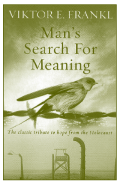
समीक्षकः सरिता पोखेल
३ जीवनको अर्थ खोज्ने उत्प्रेरणा

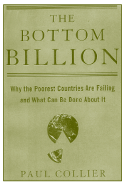
समीक्षकः उर्मिला डङ्गोल
४ गरिबीको नालीबेली

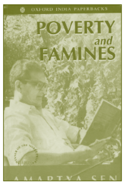
समीक्षकः मेला अर्याल लामा
५ अनिकाल, अनाहार र खाद्य सङ्कट

समीक्षकः चण्डिका धिताल

१

गैँडालाई चार वर्षः

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जमा चोरी सिकार नियन्त्रणको अनुभव

लेखकः कमलजङ्ग कुँवर
प्रकाशकः सेभ द राइनो फाउन्डेसन, नेपाल, २०६६
ISBN 978-9937-2-1440-7
पेजः २२३

तस्करीको राज

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जमा सहायक वार्डेन भएर गैँडा संरक्षणमा भूमिका निर्वाह गरेका कमलजङ्ग कुँवरको पहिलो कृति हो, *गैँडालाई चार वर्ष* । राष्ट्रिय निकुञ्जमा गैँडा चोरी-सिकारी गर्ने कुख्यात अपराधीको मृत्यु प्रकरणमा लेखक स्वयं ज्यान मुद्दामा षडयन्त्रपूर्वक जेल चलान भएका थिए । त्यसको तीन वर्षपछि वि. सं. २०६६ मा आफ्नो कार्यकालको अनुभव र अनुभूति सँगालेर पाठकसमक्ष प्रस्तुत भएका हुन्, उनी । वन्यजन्तु तस्करमा संलग्न दलालहरूलाई सघाउन, सुरक्षा दिन र त्यसबाट मोटो रकम लिन पल्केका नेपालका कैयौँ घरानिया, दरवारिया, उच्च नेता, व्यापारी, प्रशासक, प्रहरी तथा सैनिक अधिकारी र आफूलाई नागरिक समाजका अगुवा भन्ने व्यक्तिहरूको नाम उल्लेख गर्न हिम्मत गरेका छन्, लेखकले पुस्तकमा । पहिलो कृति भए पनि प्रस्तुतिमा सरलता, स्पष्टता र निर्भिकता छ ।

पाँच खण्डमा विभाजित पुस्तकको पहिलो खण्डमा सन् १८४६ देखि १९५० सम्म चितवन उपत्यका सम्भ्रान्त राणा परिवारका सदस्यहरूको सिकार खेल्ने ठाउँ रहेको उल्लेख गरिएको छ । सन् १९५० मा मलेरिया उन्मुलन कार्यक्रम सुरु भएपछि पहाडबाट बसाइँ सर्नेको सङ्ख्या बढेकाले गैँडा चोरी-सिकारी बढेको बताउँछन्, लेखक ।

सन् १९७० को दशकमा दक्षिण एसियाली मुलुकहरू हुँदै नेपालमा निकुञ्जको अवधारणा भित्रियो । सन् १९७३ मा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जलाई पहिलो राष्ट्रिय निकुञ्जका रूपमा घोषणा गर्नुका साथै वन्यजन्तु संरक्षण ऐन लागू भयो ।

खण्ड दुईमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जमा गैँडा चोरी-सिकारी तथा खाग तस्करमा संलग्न अपराधीहरू पक्राउ गर्न लेखकले खेलेको भूमिका, पक्राउ परेका शिकारीको बयानबाट एकपछि अर्को गर्दै पोल खुल्दै गएका घटना तथा संरक्षण कार्यमा अबरोध खडा गर्न खोज्ने धूर्त कर्मचारीहरूको चित्रण गरिएको छ । वन्यजन्तु संरक्षणको सिलसिलामा सगरमाथा राष्ट्रिय निकुञ्जको निमित्त प्रमुख वार्डेन भई काम गरेका कुँवर वि. सं. २०५९ माघ २६ गते चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको सहायक वार्डेनका रूपमा चोरी-सिकारी प्रतिरोध इकाइको संयोजक भए । त्यसपछि गैँडा चोरी-सिकारी नियन्त्रण गर्ने वाचाका साथ उनको जागिरे जीवनयात्रा अगाडि

> संरक्षण कार्यमा अबरोध खडा गर्न खोज्ने धूर्त कर्मचारीहरुको चित्रण गरिएको छ ।

*मन्थन*को पहिलो खुड्किलो

विगत पाँच वर्षदेखि *मन्थन*को निरन्तरताका लागि हाम्रो प्रयास घनीभूत हुँदै अगाडि बढिरहेको छ। यस अवधिमा *मन्थन*को उत्पादन र बजारका बारेमा हामीले विविध समस्या भोग्नु पऱ्यो। उत्पादनका क्रममा पुस्तक समीक्षकहरूको अभाव थियो, सुरुमा। उहाँहरूले विशेष अनुरोध पाएपछि मात्र *मन्थन*मा पुस्तक समीक्षा पठाउनुहुन्थ्यो। किनभने यसले उचित बजार पाएको थिएन र आमपाठकलाई चौमासिक रूपमा *मन्थन पुस्तक समीक्षा* प्रकाशित हुन्छ भन्ने जानकारी पनि थिएन। हामीले पाँच वर्षको अवधिमा पाँच दर्जनजति पुस्तकहरूको समीक्षा प्रकाशित गरिसकेका छौँ।

यो समयावधिमा हामीले अङ्ग्रेजी भाषाका ज्ञातालाई नेपालीमा लेख्न कठिन र नेपाली भाषीलाई अङ्ग्रेजी भाषाका पुस्तक अध्ययनमा अप्ठ्यारो महसुस भएको पनि बुझ्यौँ। तसर्थ नेपाली र अङ्ग्रेजी दुवै भाषाका ज्ञातालाई सहज हुने गरी *मन्थन पुस्तक समीक्षा* साँघुको रूपमा प्रकाशन गर्ने हाम्रो प्रयास जारी छ।

हामी अहिले बजारमा कसरी जाने र यसको लोकप्रियता कसरी बढाउने भन्नेतर्फ लागेका छौँ। यसलाई बजारका मुख्य पुस्तक पसलमा लैजाने र आजको विश्वमा फैलँदै गएको इन्टरनेटमा पनि राख्ने हाम्रो योजनाले *मन्थन*को पहुँचमा बिस्तारै सुधार आउँदै गएको छ।

*मन्थन*मा एकपछि अर्को गर्दै समीक्षामा रुचि राख्ने लेखक, विश्लेषक आदिको सहभागिता हाम्रो लागि उत्साहबर्द्धक उपलब्धी हो। यसैबीच *मन्थन*का लागि 'रिडर्स फ्यान क्लब' सञ्चालन हुने क्रम चल्दै छन्। यो हाम्रो लागि थप ऊर्जाको विषय बनेको छ। पुस्तक पसलका बिक्रेता साथीहरू पनि *मन्थन*को आवश्यकतालाई औँल्याउँदै हाम्रा लागि प्रेरणाका स्रोत बनेका छन्। बजारमा समयमा *मन्थन* नपुग्दा हामीलाई घचघच्याउने पाठकहरू उल्लेख्य मात्रामा भएका छन् पाठकहरूको चासोप्रति हामी सचेत छौँ। नियमित *मन्थन* पढ्न पाइयोस् भनेर कतिपय साथीहरूले ग्राहक बनाउन अनुरोध गर्नुभएको छ। यसबाट हामीलाई *मन्थन*का शुभेच्छुकहरू बिस्तार बढ्दै गएको आभास भएको छ।

पाँच वर्षको अवधिमा हामीलाई धेरै सुझावहरू पनि आएका छन्। यसबीचमा हामीले धेरै पाठकका प्रतिक्रियाहरू प्राप्त गऱ्यौँ। त्रिभुवन विश्वविद्यालयका पूर्वउपकुलपति केदारभक्त माथेमाले *मन्थन*लाई पाठक प्रतिक्रियामा गुनासो पठाउनु भएको थियो। उहाँको गुनासो थियो, "*मन्थन* एउटा ज्यादै स्वागतयोग्य कुरा हो। तर यसको वितरण व्यापक हुन सकेको छैन। यसका हालसम्म प्रकाशित अङ्कहरू हरेक कलेज र तिनका पुस्तकालयहरूमा पुग्न सक्नुपर्छ। यसो गर्न सके हाम्रा शिक्षक र विद्यार्थीहरू नयाँ पुस्तक पढ्न झन् प्रोत्साहित हुनेछन्।" उहाँले दिनुभएको मार्गदर्शनले हामीलाई *मन्थन*को वितरणमा सघाउ पुगेको छ। त्यस्तै ज्यापु समाज ललितपुरका पूर्वअध्यक्ष कुललाल डङ्गोलले भनेका छन्, "*मन्थन*ले पाठकहरूलाई आफ्नो दायराबाट बाहिर गएर बृहत् परिवेशबाट मार्गदर्शन लिन सहयोग हुने महसुस गरेको छु।" राष्ट्रिय सिँचाइ उपभोक्ता महासङ्घ, नेपालका पूर्वमहासचिव पदमप्रसाद अर्यालले, "*मन्थन*मा प्रस्तुत सामग्रीमा समीक्षासहित अन्तर्क्रियात्मक विश्लेषण उत्कृष्ट स्तरको छ।" भन्दै *मन्थन*लाई निरन्तर आफ्नो बाटोबाट विचलित हुन नदिन सुझाएका थिए।

आज हामी *मन्थन* लिएर यहाँसम्म आइपुग्न सफल भएका छौँ। आगामी दिनमा यसको निरन्तरताका लागि अमुल्य सुझाव पाउने अपेक्षा राख्छौँ। र, अन्त्यमा *मन्थन*का लागि आफूले पढेको पुस्तकको समीक्षा गरी पठाइदिनु हुन अनुरोध गर्छौं।

बढ्यो। चोरी-सिकारीमा संलग्न अपराधीहरू पत्ता लगाउन सुराकीका रूपमा स्थानीय बासिन्दाहरूलाई प्रयोग गरेका छन्, उनले। उनीहरूमध्ये कोही पैसाको लालचमा, कोही संरक्षणको भावनाले ओतप्रोत भएर त कोहीले तस्करहरू र सुराकीमा लगाउने दुवैबाट रकम प्राप्त गर्न दोहोरो भूमिका खेल्दै कुँवरलाई सघाएका थिए। सुराकीले सूचना दिएका आधारमा एउटा तस्कर पक्राउ परेपछि तिनको बयानबाट अरू एकपछि अर्को गर्दै थुप्रै तस्करहरू पत्ता लाग्दै गए। लेखकले अपराधीहरू पक्राउ गर्न अनेकौं तरिका अपनाएका छन्। कसैलाई फागु खेल्ने निहुँमा घर गएर, कसैलाई आमा बिरामी हुनुहुन्छ हस्पिटल आउनू भन्दै त कति तस्करहरूको जग्गा किन्ने निहुँमा। कसैको त विवाह नै गराई दिनुपरेको रमाइला घटना पनि छन्। बेलाबखत ठट्यौली गर्दै, "कतै पशुअधिकार हनन गर्नेहरूको मानवअधिकार त हनन् हुने हैन" भन्दै श्रीमान्-श्रीमती सुतिरहेकै ठाउँबाट अपराधी पक्राउ गर्थे, उनी। सिकारीहरू पक्रँदा उनले भोग्नुपरेका कठिनाइहरू पाठक आफैँलाई परेजस्तो हुन्छ, प्रस्तुत पुस्तकमा। कतै सिकारीहरूसँग लडाइँ नै गर्नुपरेको कतै उम्केर भागेको त

> सिकारीहरुसँग लडाइँ नै गर्नुपरेको कतै उम्केर भागेको त कतै समातिसकेका तस्करहरु पनि आफ्नै संयन्त्रका साथीहरुबाट भगाइएको टीठलाग्दो घटनाहरु वर्णन छ ।

कतै समातिसकेका तस्करहरू पनि आफ्नै संयन्त्रका साथीहरूबाट भगाइएको टीठलाग्दो घटनाहरू वर्णन छन्, यो पुस्तकमा।

कोही सिकारीहरू आफ्नो जीविका पुस्तौँदेखि यसै पेसाबाट चलाउँदै आएका स्थानीय बासिन्दाहरू छन् भने कोही भारतीय नागरिक त केही पूर्वसेनाहरू। खागका लागि यिनीहरूले गैँडालाई गोली हान्ने, विष प्रयोग गर्ने तथा खाल्डोमा पारेर मार्ने गर्छन्। धुरन्धर गैँडा सिकारीलाई कुँवरले आफू चितवनमा आएकै बेलादेखि पक्राउको सूचीमा राखेका थिए। एकजना गैँडा सिकारी पक्राउ परेपछि दिव्यपुरीमा उसले सत्रवटा गैँडा मारेको र खाग बेचेको रहस्य खुलेको थियो। यसबाट उसले करिब ३८ लाख रुपियाँ पाएको बयानमा छ। उनी अगाडि थप्छन्, तस्करमा संलग्न सूची हेर्दा 'ओम माने पेमे हुम' भन्दै माला जप्नेहरूबाट नै यस्ता अपराध बढी भएका छन्। तिब्बती शरणार्थीका साथै मनाङ, हुम्ला, गोरखा जो प्राय बुद्ध धर्मका अनुयायीहरू छन् तिनीहरूले सम्पत्ति कमाउन निर्दोष प्राणी मार्दै शान्तिका अग्रदूत गौतम बुद्धको गुम्बामा खर्च गर्छन्। गुम्बा परिक्रमा गर्दा हातमा माला जप्दै वन्यजन्तु सिकार गर्न षडयन्त्र रच्ने गर्छन्, यिनीहरू। विशेषगरी चोरी-सिकारी माओवादी द्वन्द्वका बेला सन् २००२ मा निकै बढेको उनको अनुभव छ। गैँडा माऱ्यो भने धेरै पैसा कमाउन सकिन्छ भन्ने सुनेर साउदी अरब गएको नेपाली केटो घरमै नफर्की चितवनमा गैँडा मार्न हिँडेको र पक्राउमा परेपछि मात्र परिवारले थाहा पाएको सनसनीपूर्ण घटनाहरूको यथार्थ चित्रण पनि पाइन्छ, पुस्तकमा।

आफ्ना कमी-कमजोरी पनि केलाउँछन्, लेखक। रक्सीको माध्यमबाट धेरै साथी-दोस्ती बनाएर सूचनाहरू प्राप्त गर्न सकिने र कसैको व्यापार पनि बढ्ने भन्दै जागिरको सिलसिलामा धेरै किसिमका रक्सी खाएको, एक समय दोहोरीमा

जाने बानी परेर ह्विस्की र जुस केटीहरूलाई खुवाउँदा-खुवाउँदा खल्ती नै रित्तो भएको भन्दै त्यसरी पैसा समय र बुद्धि सिध्याएकोमा पश्चाताप गरेका छन् ।

चोरी-सिकारी नियन्त्रण गर्ने उनको प्रयासमा सिकारीहरूले मात्र नभई जिम्मेवार पदाधिकारीहरूबाटै भाँजो हालिएको सत्यता उजागर हुन्छ, पुस्तकमा । आर्थिक प्रलोभनमा परी गैंडा तस्कर र सिकारीहरूसँग मिलेर मुद्दा मिलाइदिने निहुँमा लाखौं रुपियाँ लिई अपराधीहरुलाई छुटाउने आश्वासन दिँदै सहकर्मी कर्मचारीहरूले कुँवरको गैंडा संरक्षण गर्ने प्रयासमा पटक-पटक अवरोध खडा गरेका थिए । साथै 'अब्राहम संरक्षण पुरस्कार' का लागि छानिएका लेखकलाई पुरस्कार दिन हुँदैन भनी विरोध पनि गरे ।

जस्तो बाधा र व्यवधान आए पनि आफ्नो कार्यक्षेत्रमा निरन्तरता दिएँ भन्छन्, उनी । पक्राउमा परेका सिकारी तथा तस्करहरूले बयान दिने क्रममा सेनाका अधिकृत र पुलिसहरू तिनका मान्छे छन् हामीलाई मार्छन् भन्दै सहपाठीको नाम बताउँदा रुने गर्थे । यसको अर्थ पुलिस प्रशासनको ठूलो हात भएको पाइन्छ तस्करहरूलाई सघाउन । कतिपय सिकारीहरू त सामुदायिक वनको अध्यक्षले नै गैंडा मार्न सिकाएको बताउँथे ।

एउटा सिकारी बन्दुकको अचुक निसाना लगाउँथ्यो । उसलाई सिकार खेल्न साथमै लैजान्थे सेना, अफिसर, जमिनदारलगायत ठूलावडाहरू । अर्को धुरन्धर खाग व्यापारीलाई नेपालको राजनीतिक नेता तथा दरवारको आशीर्वाद मिलेको थियो । तिनको नाम लिँदै पक्राउ परेका शिकारीहरू व्यङ्ग्य गर्थे "तिमीहरू जानीजानी वा नसकेर ठूलो मान्छे पक्रँदैनौं, हामीजस्ता साना मान्छेलाई मात्र पक्रन्छौं ।" आफ्नो अपराधको पोल खुल्ने डरले घाइते साथीहरुलाई उपचारमा लैजानुको सट्टा खाल्डो खनी जिउँदै पुरेको बयान दिन्थे । यस्ता घटनाबाट अपराधीहरूको संवेदनहीन निकृष्टता कतिसम्म हुन पुग्छ भन्ने प्रस्टिएको छ, पुस्तकमा ।

गैंडाको खागको मुख्य व्यापारी दलाललाई दिनुपर्ने कमिसन जोगाउन स्वयं खाग खरिद गर्न चितवन, नवलपरासी, नेपालगन्ज तथा बर्दिया पुग्ने गर्थ्यो । यस्ता तस्कर पक्राउ परोस् भनेर स्वयम्भूको परिक्रमा गर्ने गरेको बताउँछन्, लेखक । खाग तस्कर पक्राउ परेपछि कर्णेल र चितवनको प्रमुख जिल्ला अधिकारी निकै वैरी भए, उनका लागि । खाग व्यापारीकी बूढी र प्रमुख जिल्ला अधिकारीकी बूढी मितिनी भएकाले मितिनीको श्रीमान पक्रेको र छाडिदिने आदेश नमानेको प्रतिशोध थियो, उनीहरूसँग । लेखकका आफ्नै कर्मचारीले उनीबिरुद्ध जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा पटक-पटक झुटो ब्यहोराको उजुरी हाल्यो ।

पक्राउमा परेका सिकारी तथा तस्करहरू कुँवर बिरुद्ध विभिन्न षडयन्त्र बुन्थे, जेलभित्र । माओवादीको नेता हुँ भन्ने एउटाले गरिब र निर्दोषलाई थुन्छ र गैंडा तस्करलाई छाड्छ अब यसको पालो हो जेलमा बस्ने भन्दै हल्ला गऱ्यो । जेलमा आफ्नो प्रभुत्व कायम राख्न माओवादी बन्दीहरूले उनका सरकार आएपछि तिमीहरू सबैलाई आममाफी दिन्छौं भन्दै भ्रामक समाचारहरू फैलाउँथे । यसको प्रभाव पक्राउ परेका तथा नपरेका दुवै तस्करहरूलाई जेल पर्नुको कारण कमलजङ्ग कुँवर नै हो भन्ने परेको हुन्थ्यो । चारैतिरबाट अनाहकमा आएको दबाब र प्रताडनका बाबजुत पनि चोरी-सिकारी नियन्त्रण गर्न उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याएको, तस्कर र सिकारीलाई पक्राउ गरेको, गैंडाको खाग, बाघको छाला, बन्दुक, गोली बरामद गरेको प्रस्टयाउँदै विश्व वन्यजन्तु कोष (डब्ल्युडब्ल्युएफ) द्वारा 'अब्राहम पुरस्कार' ले सम्मानित भए, लेखक ।

खण्ड ३ मा आफू सबै कुरा बिर्सेर गैंडा संरक्षण कार्यमा लाग्दालाग्दै अनाहकमा जेल जान परेको व्याख्या गर्छन्, लेखक । आमा, श्रीमती र छोरासँगको साथबाट छुट्टिएर विनाअपराधको सजायँ भोग्दै जेलभित्र बस्नुपर्दाको दु:खद कष्ट मन छुने खालका छन् । खाग तस्करमा संलग्न एउटा अपराधी पक्राउमा पर्छ र जेलभित्र बिरामी हुन्छ । हिरासतमा भएको मान्छेलाई केही भएमा त्यसको दोष पक्राउ गर्नेलाई आउँछ भनेर लेखक उसलाई उपचार खर्च उपलब्ध गराउँछन् । डाक्टरको प्रतिवेदनअनुसार बिरामीलाई ब्रेन ह्यामरेज भएको हुन्छ । १० दिनपछि विरामीको मृत्यु हुन्छ । पत्रकारहरूले फोन गरेर पिटेको आरोप लगाउँदै उनको पछाडि लाग्न थाल्छन् र चौतर्फी षडयन्त्र सुरु हुन्छ, उनीबिरुद्ध । केही पत्रकार, वकिल र मानवअधिकारवादी सबै खनिन्छन् । माओवादीका प्रतिनिधि पनि उनीबिरुद्ध कडा कारबाही गर्न सिफारिस गर्छन् । माओवादीहरू लेखकबिरुद्ध लाग्नुमा खाग व्यापारीले डोल्पामा यार्सागुम्बा व्यापार गरेबापत् माओवादीहरूलाई करोडौं कर तिरेको हुन्थ्यो । यस घटनाले हिन्दी फिल्मको झझल्को दिन्छ, "चोरलाई चौतारो साधुलाई शुली ।" यस्तै विडम्बनाहरू छन्, हाम्रो समाजमा ।

> मुलुकी ऐनमा तीन वर्षभन्दा कम सजायँ हुने अभियोगमा धरौटी वा सादा तारेख राखी पूर्पक्ष गर्नुपर्ने प्रस्ट व्यवस्था हुँदाहुँदै मलाई मुलुकी ऐन नै मिचेर कारबाही हुने निर्णय भयो ।

आफू निर्दोष भएकाले केही समयपछि मन्त्रीहरूले मुद्दा फिर्ता गर्लान् भन्ने आशामा हुन्छन्, लेखक तर प्रहरीहरूले उनीबिरुद्ध विभिन्न लाञ्छना लगाई मन्त्रीको कान भरिसकेका हुन्थे । तस्करहरूले मृतकको सातवटा करङ भाँचिएको र फोक्सो छेडिएको भनेर पोष्टमार्टम प्रतिवेदन बनाउन दवाव दिन्छन्, नबनाएमा मेडिकल कलेजमै जलाइदिने धम्की पनि । गैंडा तस्करका वास्तविक नाइकेहरूसम्म पुगेर तिनीहरूसँग पौंठेजोरी खेल्ने सपनाहरू पूरा नहुँदै कर्तव्य ज्यान मुद्दामा हिरासतमा पुग्छन्, लेखक । संरक्षणप्रेमी र न्यायप्रेमी समाजले अन्यायपूर्वक थुनिएको भन्दै चौतर्फी विरोध सुरु गर्छन् । सोन्हवटै राष्ट्रिय निकुञ्ज र आरक्षण कार्यालयहरू बन्द गरिन्छन् । तत्कालीन वन मन्त्रीको छुटाउने प्रयास समयमा प्रक्रिया नपुगेका कारण असफल हुनपुग्छ ।

चितवनका जिल्ला न्यायधीश बिदामा बसेको बेला अदालतको श्रेस्तेदार र निमित्त न्यायधीशले एउटै दफाको मुद्दा लागेको चिफ वार्डेन र उनको निर्णय फरक गर्छ । उनलाई पूर्पक्षका लागि थुनामा राख्ने निर्णय हुन्छ । लेखक भन्छन्, "मुलुकी ऐनमा तीन वर्षभन्दा कम सजायँ हुने अभियोगमा धरौटी वा सादा तारेख राखी पूर्पक्ष गर्नुपर्ने प्रस्ट व्यवस्था हुँदाहुँदै मलाई मुलुकी ऐन नै मिचेर कारबाही हुने निर्णय भयो ।" थुनामा परेका कुँवरलाई भरतपुर कारागार चलान गरिन्छ, जहाँ थुप्रै तस्करहरू कुँवरले पक्राउ गरेका हुन्छन्, तिनीहरूले सँगै राखेर मासु चोक्टा-चोक्टा पार्ने योजना गरेका हुन्छन् तर

वर्ष ४ अङ्क ३
पुस-चैत २०६७
(January-April 2011)

भाग्यबस जिल्ला वन अधिकृतले जिल्ला प्रहरी कार्यालयको महिला सेलको एउटा कोठामा बन्दोबस्ती मिलाइदिएकोमा खुसी हुन्छन्, उनी ।

जेल डायरी

जेल जीवनको पहिलो रात इन्स्पेक्टरसँग खाना खाने अवसर मिल्छ, उनलाई । चितवन जिल्ला न्यायधीश बिदा सकेर अदालत आउलान् र छिट्टै पेसी राख्छन् होला भन्ने आशामा हुन्छन्, लेखक । तर त्यहाँ पनि अर्को षडयन्त्र भइसकेकाले माहोल हेरी कारबाही अगाडि बढाउने निर्णय गरिन्छ । न्यायधीशले कानुन हेरी न्याय दिनुपर्नेमा माहोल हेर्छ भन्दा अचम्मित हुन्छन्, सबै ।

जेलभित्र रहँदा विगतका कुराबाट दुःखी हुँदै लेखक भन्छन्, "चोरी सिकारी नियन्त्रण इकाईमा बसेर गैँडा जोगाउन तीन वर्ष दिलो ज्यानले काम गरेँ । यस अवधिमा डेढ सय जनाभन्दा बढी सिकारी, दलाल र तस्करहरू पक्राउ गरी कारबाही चलाएँ, दसवटाभन्दा बढी भरुवा बन्दुक र सयौँ गोली पक्राउ गरेँ । माओवादी द्वन्द्वका कारण वातावरण अत्यन्त तनावपूर्ण रहेका बेलामा पनि झन्डै ८० प्रतिशतले चोरी सिकारीमा कमी आयो । जेजस्ता कठिनाइहरूका बाबजुत पनि आफ्नो कार्यमा कहिल्यै विमुख भइनँ भन्दै तत्कालीन वन सचिवकहाँ सरुवा माग्न जाँदा उल्टै गैँडाको खाग तस्करलाई फसाएको आरोप लगाउँदै म माथि खनिए । कस्तो अचम्मको संस्कार ! तस्कर र चोरहरू छाति फुलाएर हिँड्छन्, संरक्षकहरू जेलभित्र ।"

> **यसैले कुँवरलाई जेलमै राख्न र तस्करलाई छुटाउने अर्को घृणित खेलमा लागेका रहेछन्, नेपालका प्रमुख शक्तिशाली पार्टीका राजनीतिज्ञ ।**

वनमन्त्री, प्रमुख जिल्ला अधिकारी, पत्रकार, तथा वकिल सबै लेखकका बिरुद्धमा हुन्छन् । उनीभित्र आक्रोशको ज्वारभाटा उठ्छ र भन्छन्, तस्करहरूसँग अथाह पैसा छ र त्यो पैसाले किनिदिन्छ मन्त्री, सचिव, शासक, प्रशासक, न्यायधीश, प्रमुख जिल्ला अधिकारी, प्रहरी, वकिल सबैलाई । त्यस्ताका पछि नलागी इमान्दार र देशभक्त कर्मचारीको पछि को लाग्ने ?" खाग तस्करहरूले नेपालका शक्तिशाली पार्टीभित्र रहेका राजनीतिज्ञहरूद्वारा सञ्चालित संस्थालाई १ करोड ५० लाख रुपियाँ राखिदिने वाचा गरेको रहेछ । त्यसैले कुँवरलाई जेलमै राख्न र तस्करलाई छुटाउने अर्को घृणित खेलमा लागेका रहेछन्, तिनै पार्टीका राजनीतिज्ञ ।

जेलभित्र कुँवरलाई महाभारत तथा भागवत्गीता पढ्ने अवसर मिल्छ । उक्त पुस्तकका भनाइहरू उनको जीवनसँग मेल खाने खालका हुन्छन्, तिनै भनाइहरू अनुसरण गर्दै जेल जीवनलाई सहज बनाउन कोसिस गरेँ भन्छन्, उनी । उनी अगाडि भन्छन्, हरेक जीवात्मालाई प्रतिकूल र अनुकूल दुवै अवस्था आउँछ, अनुकूल स्थिति आउँदा उसको फैलावट व्यापक हुन्छ भने प्रतिकूल अवस्थामा खुम्चिन्छ । चलचित्र *रङ दे वसन्ती* मा देश र समाजका लागि केही गर्छु भन्ने पात्रले कमिसन खान इन्कार गरेको र तेलमा मिसावट रोक्न खोजेकोमा गोली हानी उसको हत्या गरिएझैँ आज म पनि जेल बस्न विवश भएको छु ।

विभिन्न षडयन्त्रका बाबजुत पनि २०६३ फागुन १५ गते मन्त्री परिषद्को बैठकमा मुद्दा फिर्ता लिने निर्णयपछि केही महिना चितवन बसेर गैँडा संरक्षणको आफ्नो अनुभव समेटेर पुस्तक प्रकाशन गर्ने अठोटका साथ वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय काठमाडौँमा सरुवा भई राजधानी फर्किन्छन्, लेखक ।

खाग तस्करको सञ्जाल

संसारमा पाइने पाँच प्रकारका गैँडामध्ये नेपालमा पाइने एकसिङ्गे गैँडा जोखिममा छ । नाक माथि उम्रने सिङजस्तो कडा रौँको झुप्पो नै खाग हो, त्यो बहुमूल्य हुन्छ । पूर्वीय परम्परागत उपचार प्रणालीअनुसार दम, ज्वरो, फोक्सो र पाचनप्रणालीसँग सम्बन्धित विभिन्न रोगको औषधि बनाउन गैँडाको खाग प्रयोग गरिन्छ । चिनियाँपद्धतिअन्तर्गत यौनोत्तेजना बढाउने औषधि बनाउन यसको प्रयोग हुने गर्छ । खाडी राष्ट्रहरूले हाते छुरी, खन्जर र चुप्पीको बीँड बनाउन प्रयोग गर्छन् साथै कसैकसैले शुभ वस्तुका रूपमा औँठीमा राखि प्रयोग गर्ने चलन पनि रहेको छ ।

वन्यजन्तु सिकार र खागको व्यापारलाई विश्वका सबै राष्ट्रले अवैध मानेका छन् । यसको बिक्री वितरणमा रोक लगाए पनि विश्वबजारमा कालाबजारी मौलाउँदो छ । एक किलो गैँडाको खाग अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा २६ हजार अमेरिकी डलर (नेपाली २० लाख रुपियाँ) भन्दा बढी मूल्यमा बिक्री हुने गरेको पुस्तकमा उल्लेख गरिएको छ ।

पक्राउ परेका मान्छेको आधारमा खागको मूल्य चितवन, नवलपरासी वा मकवानपुरमै बेच्नेहरूले १ सय ग्रामको ५० हजारदेखि ६० हजार रुपियाँसम्म, १ किलो भएमा ५ लाखदेखि ६ लाखसम्म लिने गरेको पुस्तक उल्लेख गर्छ । काठमाडौँसम्म लानेले केही बढी र काठमाडौँबाट तिब्बत निकासी गर्नेले भने किलोमा ३ देखि ५ लाख रुपियाँसम्म नाफा खान्छन् । त्यसैले खागको मूल्य यति नै भनेर ठोकुवा गर्न गाह्रो छ भन्छन्, लेखक । यसरी चितवनका सिकारी वा दलालले ५ लाखमा बेचेको खाग काठमाडौँका दलाल हुँदै तिब्बत निकासी गर्ने दलालकहाँ पुग्दा ७-८ लाख र तिब्बतबाट पनि बाहिर प्रयोगकर्तासम्म पुग्दा एक किलो खागको मूल्य ३० लाख रुपियाँसम्म पुगेको हुन्छ । खासगरी तिब्बती मूलका व्यक्तिहरूको खाग अवैध व्यापारमा अत्यधिक संलग्न हुनाको मुख्य कारण भाषा बोल्न सजिलो हुनाको साथै धर्म, परम्परा, जात र रहनसहन मिल्ने र त्यसबाट विश्वासको वातावरण बन्ने भएकाले हो भन्ने लेखक पुष्टि गर्छन् ।

सामाजिक अपराध गरी कमाउन पल्केका राज्यका विभिन्न अङ्गका जिम्मेवार व्यक्तिहरूबाट नै कानुनलाई निस्क्रिय पार्दै अपराधमा संलग्न गिरोहहरूलाई कसरी फस्टाउने मौका दिइन्छ भन्ने कुरा पुस्तकले खुलाएको छ । शक्ति केन्द्रको चलखेलबाट यस्ता घटना थुप्रै भएका छन् यो राज्यको दण्डहीनताको उपज हो । जसले वन्यजन्तु संरक्षण कार्यमा लाग्ने निकुञ्ज कर्मचारीलगायत सबैलाई निराशा तथा हतोत्साहित पार्छ । यस्ता घटनाको भण्डाफोर हुनुपर्छ र जतिसुकै शक्तिशाली किन नहोस् दोषीमाथि कारबाही गरिनुपर्छ तब मात्र संरक्षण कार्य प्रभावकारी हुनसक्छ ।

;dLIfs lwtfnn Joj:yfkg ljifodf :gftsfQ/ pkflw xfl;n u/sL l5g .
chandika.dhital@hotmail.com